

اوائل المقالات في المذاهب والمحتمارات

(اوج آراء كلامي شيخ مفيد)

ابوعبدالله محمد بن محمد بن نعمان

ملقب به شيخ مفيد

مترجمان:

دکتر طاهره عظيم زاده طهرانی، دکتر صدیقه اشرف

(اعضای هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد)

سرشناسه: مفید، محمد بن محمد، ۲۳۶-۴۱۲ ق.
 عنوان قراردادی: اوائل المقالات فی المذاهب و المختارات. فارسی
 عنوان و نام پدیدآور: اوائل المقالات فی المذاهب و المختارات (اوج آراء کلامی شیخ مفید) /
 ابو عبد الله محمد بن محمد بن نعمان ملقب به شیخ مفید؛ مترجمان طاهره عظیم زاده طهرانی، صدیقه اشرف.
 مشخصات ظاهری: ۱۵۲ ص.
 شابک: 8 - 955 - 477 - 964 - 978
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا.
 یادداشت: کتاب حاضر در سالهای مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است.
 موضوع: کلام شیعه امامیه - - قرن ۴ ق.
 موضوع: شیعه - - دفاعیه ها و ردیه ها
 موضوع: اهل سنت - - دفاعیه ها و ردیه ها
 قطب افزوده: عظیم زاده طهرانی، طاهره، ۱۳۳۶ - مترجم
 شناسه افزوده: اشرف صدیقه، ۱۳۳۵ - مترجم
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۰ ۸۳۰۴۱ الف ۷ م / ۶ / ۲۰۹ BP
 رده بندی دیویی: ۲۹۷ / ۴۱۷۳
 شماره کتابشناسی ملی: ۲۳۱۴۰۸۹

۱۴۰

ناشر: انتشارات سخن گستر و معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد
نام کتاب: اوائل المقالات فی المذاهب و المختارات یا اوج آراء کلامی شیخ مفید
مؤلف: ابو عبد الله محمد بن محمد بن نعمان
مترجمان: دکتر طاهره عظیم زاده طهرانی، دکتر صدیقه اشرف
شمارگان: ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۰
چاپ: چاپخانه میثاق (۷۲۵۸۵۹۹)
قیمت: ۲۷۰۰ تومان
شابک: ۸-۹۵۵-۴۷۷-۹۶۴-۹۷۸

مرکز بخش: مشهد- خیابان راهنمایی- جنب دانشکده علوم نمایشگاه و فروشگاه کتاب
 دانشگاه آزاد اسلامی مشهد تلفن: ۸۴۳۲۶۸۷

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	م
شیخ مفید و کتاب اوائل المقالات.....	ن
اوضاع اجتماعی و سیاسی عصر شیخ مفید.....	ع
کتاب اوائل المقالات.....	ت
مطالب کتاب.....	خ
چاپ‌های کتاب.....	۱۱
برجمه کتاب اوائل المقالات.....	ج ج
۱. باب گفتار در تفاوت میان شیعه و معتزله و دلیل نام گذاری هر یک.....	۱
۲. باب فرق بین شیعه امامیه و مذاهب دیگر شیعه و سایر فرقه‌ها.....	۴
۳. باب اختلاف نظر امامیه و معتزله در زمینه‌ی امامت.....	۴
۴. سخن درباره‌ی کسانی که بر علی امیر المؤمنین علیه السلام - در خلافت پیشی گرفتند.....	۶
۵. گفتار درباره‌ی کسانی که با امیر المؤمنین علیه السلام - جنگیدند.....	۶
۶. گفتار در نامگذاری منکران امامت و سرپیچان از اطاعت ائمه.....	۷
۷. گفتار در این که عقل از وحی جدا نیست و تکلیف تنها از طریق پیامبران - علیهم السلام - صحیح است.....	۷
۸. گفتار در تفاوت میان رسولان و پیامبران - علیهم السلام -.....	۸
۹. گفتار درباره‌ی پدران و مادر پیامبر (ص) و عمویش ابوطالب - رحمه الله تعالی علیهم -.....	۸
۱۰. گفتار در رجعت و بداء و تألیف قرآن.....	۹
۱۱. گفتار در وعید.....	۹
۱۲. گفتار در شفاعت.....	۹
۱۳. گفتار در اسماء و احکام.....	۱۰
۱۴. گفتار در اسلام و ایمان.....	۱۰
۱۵. گفتار در توبه و پذیرش آن.....	۱۰
۱۶. گفتار در بدعت گذاران و اسماء و احکامی که استحقاق آن را دارند.....	۱۰
۱۷. گفتار در مفاضله پیامبران بر ملائکه - علیهم السلام -.....	۱۱
باب توصیف اسمی که آن را برگزیده‌ام.....	۱۳

۱۸. گفتار در توحید..... ۱۳
۱۹. گفتار در صفات..... ۱۳
۲۰. گفتار در وصف خداوند متعال که سمیع و بصیر و رائی (نگرنده) و مدرک است..... ۱۵
۲۱. گفتار درباره‌ی علم خداوند متعال به اشیاء پیش از پدید آمدن آنها..... ۱۵
۲۲. گفتار در صفات..... ۱۶
۲۳. گفتار پیرامون نظریه احوال ابوهاشم..... ۱۶
۲۴. گفتار در توصیف خداوند متعال به توانایی بر عدالت و عدم آن و علم او به هستی و نیستی..... ۱۶
۲۵. گفتار در این که خداوند متعال به چشم دیده نمی‌شود..... ۱۷
۲۶. گفتار در عدل و خلق..... ۱۷
۲۷. گفتار درباره‌ی گراهِت گفتن کلمه‌ی "خالق" به یکی از بندگان..... ۱۸
۲۸. گفتار در لطف و اصلاح..... ۱۸
۲۹. گفتار در آغاز آفرینش در بهشت..... ۱۹
۳۰. گفتار درباره‌ی شناخت..... ۱۹
۳۱. گفتار در این که خداوند اسان را تنها بر اساس گناه یا کار ناپسند عذاب می‌کند..... ۲۰
۳۲. گفتار در عصمت پیامبران - علیهم السلام..... ۲۰
۳۳. گفتار در عصمت پیامبر ما محمد - صلی الله علیه وآله..... ۲۰
۳۴. گفتار در جهت معجزه بودن قرآن..... ۲۱
۳۵. گفتار در پیامبری که آیا بر اساس برتری است یا شایستگی..... ۲۱
۳۶. گفتار در امامت آیا تقضی از جانب خداوند - عز و جل - است یا به خاطر شایستگی آنان..... ۲۱
۳۷. گفتار در عصمت امامان - علیهم السلام..... ۲۲
۳۸. گفتار در جانشینان ائمه - علیهم السلام - و عصمت و عدم عصمت ایشان و این که ولایت اینان بر اساس نص است یا اختیار؟..... ۲۲
۳۹. گفتار در احکام ائمه..... ۲۲
۴۰. گفتار در آگاهی امامان (ع) از همه‌ی صنعت‌ها و زبان‌ها..... ۲۳
۴۱. گفتار در علم امامان (ع) به باطن اشخاص و به هستی و این که علم غیب از صفات ایشان است..... ۲۳
۴۲. گفتار در وحی کردن به امامان و ظهور آیات و معجزات به وسیله‌ی آنها..... ۲۴
۴۳. گفتار درباره‌ی ظهور معجزه از منصوبان و سقیران و نائبان خاص ائمه..... ۲۵
۴۴. گفتار در این که ائمه (ع) می‌توانند سخنان فرشتگان بزرگوار را بشنوند هر چند خود آنان را نبینند..... ۲۵
۴۵. گفتار در درستی خواب‌های رسولان و انبیاء و ائمه - علیهم السلام - و رفع شبهات و خواب‌های پیریشان از آنها..... ۲۵
۴۶. گفتار در مفاضله امامان و پیامبران - علیهم السلام..... ۲۶
۴۷. گفتار درباره‌ی تکلیف فرشتگان..... ۲۶
۴۸. گفتار در مفاضله میان ائمه (ع) و فرشتگان..... ۲۶

۴۹. گفتار درباره‌ی احتمال درد داشتن فرستادگان و پیامبران و انمه و احوال ایشان پس از مرگ..... ۲۷
۵۰. گفتار درباره‌ی محضرانی که رسول خدا(ص) و امیرالمؤمنین(ع) را در هنگام مرگ می‌بینند..... ۲۸
۵۱. گفتار در این که محضر فرشتگان را می‌بیند..... ۲۹
۵۲. گفتار در احوال بیروان انمه(ع) بعد از مرگ..... ۲۹
۵۳. گفتار در فرود آمدن دو فرشته بر اهل قبور و پرسش از عقایدشان..... ۳۰
۵۴. گفتار درباره‌ی نعمت دادن یا عذاب اهل قبور و این که ثواب و عقاب و احوال ایشان چگونه است؟..... ۳۰
۵۵. گفتار درباره‌ی رجعت..... ۳۱
۵۶. گفتار درباره‌ی حساب و مأموران آن و صراط و میزان..... ۳۱
۵۷. گفتار در شفاعت..... ۳۲
۵۸. گفتار در بدء و مشیت الهی..... ۳۳
۵۹. گفتار درباره‌ی تألیف قرآن و مطالبی که مسلمانان از زیادی و نقصان آن ذکر کرده‌اند..... ۳۳
۶۰. گفتار درباره‌ی باب‌های وعید..... ۳۴
۶۱. گفتار در تحایط اعمال..... ۳۵
۶۲. گفتار درباره‌ی کافران آیا در بین ایشان کسی که خداوند عز و جل را بشناسد و اطاعت کند وجود دارد؟..... ۳۵
۶۳. گفتار در موافات (تمام دادن حق)..... ۳۵
۶۴. گفتار درباره‌ی گناهان صغیره..... ۳۵
۶۵. گفتار در عموم و خصوص..... ۳۶
۶۶. گفتار در اسماء و احکام..... ۳۶
۶۷. گفتار در توبه..... ۳۶
۶۸. گفتار در توبه‌ی حقیقی..... ۳۶
۶۹. گفتار در پشیمانی از عمل ناپسند با وجود انجام ناپسندی همانند آن..... ۳۷
۷۰. گفتار در توبه از مظلالم بندگان(به خاطر حقی که از بندگان ضایع شده است)..... ۳۷
۷۱. گفتار در توبه کسی که مؤمنی را کشته است..... ۳۸
۷۲. باب گفتار در علم به چیزهای پنهان و امور قابل استنباط، آیا علم به آنها ضروری است یا اکتسابی..... ۳۹
۷۳. گفتار درباره‌ی صحت روایات و آیا علم به همه آنها ضروری است یا اکتسابی..... ۳۹
۷۴. گفتار در تعریف اخبار متواتر..... ۳۹
۷۵. گفتار در آنچه با حواس درک می‌شود و آیا علم به این‌ها فعل خدای متعال است یا بندگان..... ۴۰
۷۶. گفتار در مورد اهل آخرت آیا آنان مأمور هستند یا خیر..... ۴۰
۷۷. گفتار در اهل آخرت آیا مکلف‌اند یا خیر..... ۴۰
۷۸. گفتار در اهل آخرت آیا در افعال خود مختارند یا مجبور آن گونه که مخالفان معتقدند..... ۴۱
۷۹. گفتار در این که آیا از اهل آخرت اعمال ناپسند سر می‌زند؟..... ۴۱
۸۰. گفتار در گسسته(قطع) و پیوسته(وصل)..... ۴۲

۴۲	۸۱ گفتار در حکم دار.....
۴۵	باب گفتار در حکم نیست.....
۴۵	۸۲ گفتار در جواهر اتم‌ها و جواهر.....
۴۵	۸۳ گفتار در متجانسی یا متفاوت بودن جواهر.....
۴۵	۸۴ گفتار در جواهر آیا دارای مساحت و مقدار هستند؟.....
۴۶	۸۵ گفتار در مکان جواهر و اشکال هستی (اکوان).....
۴۶	۸۶ گفتار در جواهر و اعراض لازم.....
۴۶	۸۷ گفتار در بقاء جواهر.....
۴۶	۸۸ گفتار در جواهر آیا به مکان نیاز دارند؟.....
۴۷	۸۹ گفتار در اجسام.....
۴۷	۹۰ گفتار در اعراض.....
۴۷	۹۱ گفتار در دیگرگونی اعراض و بازگشت آنها.....
۴۸	۹۲ گفتار در معدوم.....
۴۸	۹۳ گفتار در ماهیت جهان.....
۴۸	۹۴ گفتار در فلک.....
۴۸	۹۵ گفتار در حرکت فلک.....
۴۹	۹۶ گفتار در زمین و هیأت آن که متحرک است یا ساکن.....
۴۹	۹۷ گفتار در خلأ و ملأ.....
۴۹	۹۸ گفتار در مکان.....
۴۹	۹۹ گفتار در وقت و زمان.....
۴۹	۱۰۰ گفتار در طبیعت‌ها.....
۵۰	۱۰۱ گفتار در ترکیب اجسام از طبیعت‌ها و تبدیل آنها به عناصر و اسطیقات.....
۵۰	۱۰۲ گفتار در اراده و موجب آن.....
۵۱	۱۰۳ گفتار در تولد (پدید آمدن فعل از فعل دیگر).....
۵۱	۱۰۴ گفتار در فرق بین موجب و متولد.....
۵۱	۱۰۵ گفتار در انواع افعال مولدات و متولدات.....
۵۲	۱۰۶ گفتار در این که امر به سبب، امر به مسبب هم هست یا خیر.....
۵۲	۱۰۷ گفتار در افعال خداوند متعال که آیا در آن متولدات است؟.....
۵۳	۱۰۸ گفتار در شهوت.....
۵۳	۱۰۹ گفتار در بدل.....
۵۴	۱۱۰ گفتار در آفرینش اشیائی که اعتنایی به وجود آنها نمی باشد و مصلحتی هم در آنها وجود ندارد.....
۵۵	۱۱۱ گفتار در درد و لذت، هنگامی که از نظر لطف و مصلحت با هم مساوی باشند.....

۱۱۲. گفتار در علم خداوند متعال بر این که اگر بنده پس از کفر ایمانش را حفظ کند یا بسی از فسق توبه نموده و بر توبه اش بایدار بماند جایز است که خداوند او را عذاب کند؟ ۵۵
۱۱۳. گفتار در رنج از روی مصلحت بدون عوض ۵۵
۱۱۴. گفتار در عوض دادن به حیوانات و انتقام گرفتن بعضی آنها از برخی دیگر ۵۶
۱۱۵. گفتار در این که آیا نعمت بر بهشتیان تفضل است یا ثواب ۵۷
۱۱۶. گفتار در ثواب و عقاب دنیا و تعجیل مجازات ۵۷
۱۱۷. گفتار در این که آیا اختیار همان اراده است؟ ۵۸
۱۱۸. گفتار در اراده آیا همان بقرب است؟ ۵۸
۱۱۹. گفتار در اراده آیا منظور اراده‌ی خود شخص است یا نیاز به اراده غیر دارد یا محتاج اراده نیست ۵۹
۱۲۰. گفتار در شهادت ۵۹
۱۲۱. گفتار در نصرت و خذلان ۶۰
۱۲۲. گفتار در طبع و ختم (مهر و موم) ۶۱
۱۲۳. گفتار در دوستی و دشمنی ۶۱
۱۲۴. گفتار در تقیه ۶۲
۱۲۵. گفتار در اسم و مسمی ۶۲
۱۲۶. گفتار در امر به معروف و نهی از منکر ۶۳
۱۲۷. گفتار درباره‌ی کسی که واجب را با مال حرام به جامی آورد آیا این واجب از او ساقط می‌شود یا خیر؟ ۶۳
۱۲۸. گفتار در یاری ستمگران و کارهای آنان و بی‌روی و اکساب و بهره‌مندی از اموال آنان ۶۴
۱۲۹. گفتار در اجماع ۶۴
۱۳۰. گفتار در خبر واحد ۶۵
۱۳۱. گفتار در حکایت و حکایت شده ۶۵
۱۳۲. گفتار در ناسخ و منسوخ قرآن ۶۵
۱۳۳. گفتار در نسخ قرآن با سنت ۶۶
۱۳۴. گفتار در آفرینش بهشت و دوزخ ۶۶
۱۳۵. گفتار در سخن گفتن و گواهی اعضا ۶۷
۱۳۶. گفتار در عذاب دیدن میت به خاطر گریه زنده بر او ۶۷
۱۳۷. گفتار در سخن گفتن عیسی - علیه السلام - در گهواره ۶۷
۱۳۸. صدق و کذب سخن دیوانه و طفل ۶۸
۱۳۹. گفتار در ماهیت کلام ۶۸
۱۴۰. گفتار در توبه از متولد قبل و بعد از وجود یافتن ۶۸
۱۴۱. گفتار اضافی در کلام لطیف: [سخن] در اجسام که ذات یا اعراض آنها یا هر دو با هم درک می‌شود ۶۹
۱۴۲. گفتار در اجسام، آیا صحیح است کل آن با حرکت جزئی از آن به حرکت درآیند؟ ۷۰
۱۴۳. گفتار در اجسام سنگین، آیا ممکن است در هوای رقیق بدون ارتباط و تکیه بر چیزی قرار گیرد ۷۰

۱۴۴. گفتار در جزء واحد آیا درست است در یک زمان دو حرکت در آن ایجاد شود؟ ۷۰
۱۴۵. گفتار در جسم، آیا صحیح است بدون آن که چیزی آن را براند حرکت کند؟ ۷۱
۱۴۶. گفتار در حرکت‌ها، آیا بعضی از آنها سبک‌تر از برخی دیگر است؟ ۷۱
۱۴۷. گفتار در این که انسان آنچه را که در فکر او خطور نمی‌کند، رها کند ۷۱
۱۴۸. این که انسانی که در طبقه اول است نمی‌تواند در طبقه دهم باشد ۷۲
۱۴۹. گفتار در حلول دانش و رنج به مردگان ۷۲
۱۵۰. گفتار در آگاه شدن به رنگ‌ها، آیا در دل انسان نابینا ایجاد می‌شود یا خیر؟ ۷۲
۱۵۱. گفتار درباره‌ی کسی که به ماوراءاین جهان نگاه می‌کند یا دستش را به سوی آن می‌کشد ۷۳
۱۵۲. گفتار در جن یا فرشته بودن شیطان ۷۳
۱۵۳. گفتار درباره‌ی عصمت ۷۵
۱۵۴. گفتار در این که پیامبر - صلی الله علیه و آله - آن گاه که خداوند او را به پیامبری برگزید کامل شد ۷۶
- و نوشتن را نیکو دانست ۷۶
۱۵۵. آنچه به کلام لطیف اضافه شده است: گفتار در احساس حواس ۷۷
۱۵۶. گفتار در اجتهاد و قیاس ۷۸
- پایان نوشت ۷۱

پیشگفتار

کتاب «اوائل المقالات فی المذاهب و المختارات» از کتابهای بسیار با ارزشی است که اعتقادات و اندیشه‌های کلامی شیعه را مطرح کرده است. شیخ مفید نویسنده آن از علمای بزرگ شیعه در سده چهارم و اوایل سده پنجم هجری در بغداد می‌زیست و با اندیشه‌های مختلف آن روزگار آشنا بود. وی کوشید که تفاوت‌ها و استراکات عقاید شیعیان امامیه را با مکاتب و گرایش‌های موجود در زمان خود مطرح کند. ترجمه این کتاب یکی از ضرورت‌های جامعه‌ی فارسی زبان بود که مورد توجه مترجمان قرار گرفت و سعی گردید ضمن حفظ مفاهیم، امانت در ترجمه رعایت شود. در اینجا بر خود لازم می‌دانیم که از اساتید محترم آقایان دکتر عبدخدایی و دکتر محمود فاضل که در اصلاح بخشهایی از ترجمه به ویژه در بحث‌های کلامی ما را یاری نمودند، سپاسگزاری کنیم و نیز مراتب قدردانی خود را از استاد محترم آقای دکتر محمود مهدوی دامغانی که به پیشنهاد ایشان این ترجمه محقق گردید، اعلام داریم. برغم کوشش بسیار مترجمان، به طور قطع کاستی‌ها و اشکالاتی وجود دارد که از صاحب نظران تقاضا داریم با راهنمایی خود ما را به حقیقت مطالب نزدیکتر سازند. امید است این نوشتار مقبول حق واقع شده و ذخیره‌ای برای سرای دیگر گردد.

عظیم زاده - اشرف

شیخ مفید و کتاب اوائل المقالات

محمد بن محمد بن نعمان از علمای بزرگ شیعه در یازدهم ذیقعدی سال ۹۴۸/۳۳۶ (نجاشی، رجال، ۴۰۲) و به قولی ۹۵۰/۳۳۸ (طوسی، فهرست، ۲۳۸) در قریه‌ی سویقه‌ی ابن بصری از توابع عکبرا در نزدیکی بغداد متولد شد. برخی اجداد او را به سعید بن جبیر صحابه پیامبر و اعراب قحطانی رسانده‌اند (نجاشی، رجال، ۳۹۹).

پدرش در شهر واسط و بعد در عکبرا معلم بود و از این جهت مفید به ابن معلم معروف شد (ابن حجر، لسان المیزان، ۳۶۸/۵). مشهور است محمد بن نعمان در قریه‌ی عکبرا کشته شد (همانجا) ولی علت قتل او روشن نیست.

علت شهرت شیخ به مفید دو گونه نقل شده است یکی این که امام دوازدهم (ع) او را به این لقب خوانده‌اند (ابن شهر آشوب، معالم العلماء، ص ۱۴۸)^۱ دیگر این که این لقب را علی بن عیسی رومانی یا قاضی عبدالجبار معتزلی (خویی، معجم رجال، ۹، ۱۸-۲۱۸) به او داده‌اند.

مفید در کودکی همراه پدر به بغداد آمد و نزد استادانی به شاگردی پرداخت. علمای معتزله، اهل سنت و شیعه به او تعلیم دادند. در مقدمه کتاب ارشاد او، آقای محلاتی (مفید، ارشاد، ترجمه محلاتی، ص سی تا سی و پنج) اسامی ۶۱ تن را به عنوان شیخ و استاد مفید ذکر کرده و نوشته‌اند: این قسمتی از اسامی استادان شیخ مفید است که ما به آنها دسترسی

^۱ ابن شهر آشوب در کتاب معالم (ص ۱۴۸) نوشته است که صاحب الزمان او را به این نام خواند و دلیل آن را در کتاب مناقب آورده‌ام ولی در کتاب مناقب این مطلب نیامده است. ممکن است منظور او متن توقیعی است که در این کتاب آورده و امام دوازدهم (ع) او را به عنوان الاخ السدید و الوفی الرشید الشیخ المفید مخاطب ساخته است (طبرسی، الاحتجاج، ۲/۳۲۲). البته آیت الله خویی این که امام (ع) او را مفید لقب داده باشند نپذیرفته‌اند (ر.ک همان، ۱۸/۲۲۰) زیرا دو توقیع امام در مورد مفید را که طبرسی در احتجاج ذکر کرده مرسل دانسته‌اند که واسطه بین طبرسی و شیخ مفید مجهول است و در ثانی، در صورت صدور توقیع، آنها در آخر عمر مفید سال‌های ۴۱۳-۴۱۰ صادر شده در حالی که مفید در عنفوان جوانی به این لقب مشهور بوده است.

پیدا کردیم و اسامی برخی را مانند علی بن عیسی رمانی^۱، قاضی عبدالجبار^۲ معتزلی و ابوعبدالله جعل^۳ و سایر دانشمندان اهل سنت که معاصر یا مفید بوده‌اند و او کم و بیش از آنها استفاده کرده است ذکر نکردیم.

از نخستین اساتید او در کلام ابوعبدالله حسین بن علی بصری (۳۶۷/ق ۹۷۶م) بود. ابوعبدالله بصری ریاست معتزله مکتب بصره^۴ را در بغداد به عهده داشت و از شاگردان ابوهاشم جبایی (د. ۳۲۱/ق ۹۲۳م) بود (مکدرموت، اندیشه‌های کلامی مفید، ص ۷). شیخ مفید بعدها کتاب‌هایی در رد عقاید او نوشت چون الرد علی ابی عبدالله البصری فی تفضیل الملائکه (همان، ص ۴۵) و التقض علی ابی عبدالله البصری فی المته (همان، ص ۵۹). استاد دیگر او را ابویاسر دانسته‌اند که به نظر زنجانی (مقدمه اوائل المقالات، ص ۲۴۸) همان طاهر غلام ابی الجیش بود و ابوالجیش مظفر بن محمد الخرسانی است که از متکلمان و شاگردان ابوسهل نوبختی (د. ۳۱۱) بوده است. گفته شده چون ابویاسر نتوانست به پرسش‌های شاگردش پاسخ دهد او را همراه و اهتمایی نزد علی بن عیسی رمانی (۳۸۵/ق ۹۹۵م) فرستاد. علی بن عیسی از معتزله و مفسر قرآن و شاگرد ابن اخشید بود. ابوبکر احمد بن علی اخشید از معتزله مشهور بود که به بغداد رفت و مکتب اخشیدی را در آنجا پایه گذاشت. شیخ مفید

۱. ابوالحسن علی بن عیسی رمانی از علمای نحو و متبحر در علوم مختلف چون فقه و قرآن و کلام. ابن مرتضی در طبقات المعتزله (ص ۱۱۰) بدون ذکر لقب رمانی در طبقه هفتم معتزله از او یاد کرده و نوشته به او جامع می‌گفتند زیرا بین علوم مختلف جمع کرد. در زمان ابن ندیم زنده بوده و برخی آثارش را آورده است (فهرست، ص ۶۹ و ۲۲۱). مشهور است که علی بن عیسی استاد مفید بوده است اما مفید در زمینه امامت با او توافق نداشته و کتابی به نام النقض علی بن عیسی الرماني فی الامامة دارد (نجاشی، رجال، ۳۹۹).

۲. ابوالحسن قاضی القضاة عبدالجبار همدانی (۴۱۵-۳۲۵/۱۰۲۵-۹۳۶) ابتدا اشری و به مذهب شافعی بود و بعد برگشت و از معتزله شد. ریاست معتزله به او ختم می‌شود. صاحب بن عباد وزیر آل بویه در سال ۹۷۸/۳۶۷ او را به ری فراخواند (ابن مرتضی، طبقات المعتزله، ۱۱۳-۱۱۲). کتاب کلامی مهم او المفنی است که موجود است. شرح الاصول الخمسه را شاگردش مانکدیم احمد بن الحسین از زیدیان تنظیم کرد. مناظره شیخ مفید با او مشهور است.

۳. در مقدمه‌ی کتاب اوائل المقالات علامه زنجانی (۲۴۸) از اساتید مفید، ابوعبدالله جعل، حسین بن علی معروف به کاغذی (د. ۳۳۹) را ذکر کرده‌اند که به نظر می‌آید درست نباشد زیرا در سال ۳۳۹ شیخ مفید یک ساله و به عبارتی سه ساله بوده است. به نظر می‌رسد منظور ابوعبدالله بصری باشد که تاریخ درگذشت او ۳۶۷ است.

۴. برای آشنایی با مکتب بصره به توضیحات همین کتاب ش ۲۵ مراجعه شود.

کتابی به نام الرد علی ابن الاخشید فی الامامه را نوشت (مکدرموت، اندیشه‌های کلامی مفید، ۴۴). همین طور کتابی به نام النقض علی بن عیسی الرمانی (همان، ۶) دارد.

معلم دیگر کلام مفید را، ابوالحسن علی بن عبدالله بن وصیف ملقب به الناشنی اصغر ذکر کرده‌اند که او نیز چون ابویاسر شاگرد ابوسهل نوبختی بوده است. بنا به نوشته‌ی مکدرموت (اندیشه‌های کلامی مفید، ۱۶) شیخ مفید از طریق این دو تن که شاگرد ابوسهل نوبختی بودند، با خط امامی - معتزلی، نوبختی‌ها پیوند می‌یابد.

یکی از اساتید حدیث شیخ مفید، ابوالقاسم جعفر بن قولویه (۳۶۸ق/۹۷۸م) بود که از طریق او و استاد دیگرش شیخ صدوق (۳۸۱ق/۹۹۱م) با مکتب حدیثی قم آشنا شد. مکتب حدیث قم بر ضد نوبختی‌ها بود که تمایل به معتزله داشتند (مکدرموت، اندیشه‌های کلامی مفید، ۱۷-۱۶). به این طریق شیخ مفید هم با تفکر معتزله به خوبی آشنایی داشت هم با مکتب ضد معتزله آن عصر و مکتب حدیثی قم.

اوضاع اجتماعی و سیاسی عصر شیخ مفید

تولد شیخ مفید اندکی پس از قهرت یافتن معزالدوله امیر بویه بر بغداد (سال ۳۳۴ق) بود. معزالدوله اصرار در ترویج تشیع و اقامه‌ی شعائر آن داشت. محله‌ی کرخ در غرب بغداد که مهم‌ترین مرکز سکونت شیعیان بود و شیخ مفید در آنجا ساکن شد از سال‌ها قبل مرکز فعالیت شیعیان بود. پس از رحلت امام یازدهم (ع) نخستین نایب خاص امام دوازدهم (ع) عثمان بن سعید به بغداد آمد و محله‌ی کرخ را مرکز سازمان امامیه قرار داد (حسین، تاریخ سیاسی غیبت امام دوازدهم، ۱۴۹). محله‌های اطراف کرخ چون باب البصره در شرق آن و نهر القلانین در جنوب آن، همه سنی حنبلی و سمت راست و قبله‌ی آن باب المحول سنی بودند (یاقوت، معجم البلدان، ذیل «کرخ بغداد»). در باب البصره هاشمیان یعنی سادات عباسی گروه نیرومندی بودند که با شیعه دشمنی شدید داشتند (متز، تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری، ۲، ۸۶-۸۵).

با تسلط آل بویه بر بغداد درگیری بین شیعه و سنیان در این منطقه از بدو تولد شیخ مفید (۳۳۸ق/۹۴۹م) رواج داشت (ابن جوزی، المنتظم، ۱۵۰/۱۴). معزالدوله برای دوام بخشیدن به موقعیت شیعه و پاسخ‌گویی به بحث‌های اهل سنت، ابوالقاسم جعفر بن محمد بن